

Микола Котляр

ДАНИЛО РОМАНОВИЧ ЯК ЛЮДИНА І ДЕРЖАВНИЙ ДІЯЧ

Політична кар'єра Данила Романовича Галицького продовжувалася 59 років, – при тому, що його життя перервалось у 63! А вже державну діяльність Данило розпочав у чотирирічному віці. З джерел відомо, що він був старшим сином волинського (з 1170 р.), потім галицько-волинського государя Романа-Бориса Мстиславича (бл. 1150–19.VI.1205 р.), народженого від Мстислава Ізяславича київського і волинського князя та доньки польського князя Болеслава III Кривоустого Агнешки¹.

Перш ніж спробувати подати стисло характеристику державної та воєнної діяльності князя Данила, зроблю застереження, як на мій погляд, вельми важливе. Коли відзначається ювілей, звичайно наводиться блиск на постать людини, яку ми вшановуємо. Малюється мертвий, офіційний образ, що не має нічого спільного з реальністю. А Данило Романович був з притаманними кожній людині достоїнствами і слабкостями: не завжди послідовний у своїх діях, довгі роки вагався, перш ніж рішуче придушив боярську опозицію, часом жорстокий до простих людей. Згадаймо хоч би страшне руйнування болохівських міст...

Та життєвий подвиг нашого князя був настільки високим, його внесок до історії – настільки грандіозним, що немає потреби приховувати негативних рис його вдачі або перебільшувати їх. Історики знають, що, приміром, М. Грушевський узагалі відмовляв Данилові у проведенні цілеспрямованої й зваженої політики, називаючи її короткозорою і хаотичною². Певна річ, з цими словами аж ніяк не можна погодитись. Також не варто впадати в іншу крайність – беззастережну ідеалізацію. Залишимо це дилетантам, котрі граються в історію, мов діти в ляльки.

¹ Baumgarten N. *Généalogie et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siècle*. Roma 1927, tabl. XI, № 4, 5, p. 48.

² Грушевський М. *Історія України-Руси*. Львів 1905, т. III, с. 90-92.

Головним й у більшості випадків єдиним джерелом до життєпису Данила Романовича є Галицько-Волинський літопис³. Власне, на мій погляд, він зовсім не є літописом у традиційному розумінні цього терміна. У Галицько-Волинському ізводі відсутні порічні статті і хронологічна сітка (та, що нанесена на берегах Іпатіївського списку, додана пізніше, можливо, у XIV, або навіть XV ст., і в абсолютній більшості випадків ті дати є хибними).

Галицько-Волинський ізвод є по своїй суті своєрідним зібранням світських повістей, присвячених життю і звершенням Романа Мстиславича і його нащадків-Романовичів. Він являє собою відверту і в багатьох місцях нестримну апологію своїх героїв, насамперед – прославлення їхньої важкої й тривалої боротьби проти великого галицького боярства, що з егоїстичних міркувань тягло Русь назад, до прірви удільної (феодальної) роздробленості⁴.

Тому при відтворенні історичного образу Данила Романовича історикові доводиться постійно пам'ятати про ідеалізацію його діяльності в Галицько-Волинському літописі. Існує чимало іноземних джерел до біографії нашого героя, однак їхня інформація значно поступається свідченням Галицько-Волинського ізводу.

Започатковане Романом Мстиславичем Галицько-Волинське князівство виявилось крихким державним утворенням. Він просто не встиг за роки свого короткого правління у Галичі придушити боярську опозицію і консолідувати князівство. Існували й суто об'єктивні суспільно-економічні причини слабкості державного організму Романового князівства. Його складові частини виявилися різними за структурою соціальними утвореннями. Якщо Волинське князівство за Романа було об'єднане, з сильною князівською владою і боярами, що в своїй масі підтримували государя, то Галицьке князівство за історично короткий час існування (початок 1140-х років – 1199 р.) не змогло стати централізованим. Його князі, починаючи від першого, Володимирка Володаревича, і закінчуючи останнім,

³ *Галицько-Волинський літопис*. Дослідження. Текст. Коментар. За ред. М. Ф. Котляра, Київ 2002.

⁴ Див. про це докладно: Котляр М.Ф. *Галицько-Волинський літопис...*, Київ 1993.

онуком Володимирка Володимиром, дуже і дуже залежали від великого боярства⁵.

Тому створене Романом Мстиславичем Галицько-Волинське князівство впродовж недовгих шести років свого існування трималося на силі й авторитеті великого князя і мусило неминуче розпастися по смерті свого засновника, що й швидко сталося в червні 1205 р.⁶ На довгих сорок років Галицько-Волинська Русь занурилася в безодню удільної роздробленості. Самостійну політичну діяльність Данило Романович розпочав у 18-літньому віці, раніше від імені неповнолітніх синів правила мати, княгиня Анна. У 1219 р. Данилові виповнилося 18 років, і він став княжити сам. Мати, вважаючи свою місію завершеною, тоді ж пішла до монастиря. Саме того року галицькі бояри, що більше всього на світі боялись повернення юного князя на галицький стіл, посприяли утвердженню в Галичі Мстислава Мстиславича Удатного з смоленської династії Ростиславичів⁷, швидко перетворивши його на безвільну іграшку у своїх руках. Данилові довелося на довгі десять років змиритися з тим, що на батьковому престолі сидить прийшлий князь. Але він був реалістом, уклав союз із Мстиславом, побравшись з його донькою Анною⁸.

Данило Романович відзначався сильним характером, цілеспрямованою вдачею. Вже його перші самостійні політичні кроки визначають головну мету його життя 20–30 рр. XIII ст.: відновлення Галицько-Волинського князівства. Розпочинає він з об'єднання Волинської землі, в чому йому допомагали великі бояри батька. Впродовж десяти років він поширює свою владу майже на всю Волинь, а кончина тестя Мстислава 1228 р. дозволила нашому героєві розпочати боротьбу за повернення галицької “полуотчини”.

Державотворча діяльність Данила Романовича проходила в 30-ті роки з труднощами й перемінним успіхом. Галицьке велике боярство, що володіло величезною економічною, політичною й військовою силою, постійно протиставляло Романовичам інших князів, котрі потурали боярству і не претендували на першість.

⁵ Котляр М. Ф. *Данило Галицький*. Київ 2002, с. 90-91.

⁶ *Галицько-Волинський літопис...*, с. 77 і далі (текст), 165–171 (коментар).

⁷ *Там само*, с. 82.

⁸ *Там само*.

Вся друга половина 30-х років минула у протистоянні між Данилом і боярською маріонеткою, чернігівським княжичем Ростиславом Михайловичем...

Не випадково приділено чимало уваги воєнним звершенням героя. Адже внутрішня і зовнішня політика в ті часи (як і набагато пізніше) реалізовувалася з допомогою військової сили. Та й літописці, виразники суспільної думки, вважають воїнську звитягу і вміння головною доброчесністю князя.

Лише 1238 р. старший Романович здолав суперника і бояр; як урочисто відзначив галицький книжник, “Данило же вниде въ градъ свой, ... и прия столь отца своего, и обличи побѣду, и постави на Немецькихъ вратехъ хоругвь свою”⁹. Однак перемога виявилася не остаточною. Адже на Сході вже здригалася земля під тупотінням тисяч і тисяч коней “тьмочисленного” монголо-татарського війська Батия.

Батиева навала принесла на Русь смерть, згарища і руйнування. Одним з її найгірших наслідків було послаблення центральної влади і відродження боярської фронди. З покори виїшла навіть частина завжди вірних Романовичам волинських бояр. Літописець емоційно і гнівно розповідає: “Бояре же галицьстии Данила княземъ себе называху, а сами всю землю дрѣжаху; Доброславъ же въкняжилъся бѣ и Судьичъ, поповъ внукъ, и грабяше всю землю, и въшедъ в Бакату, все Понизье прия безъ княжа повеления; Григориа же Васильевича себѣ горною страну Премышльскую мысляше одрѣжати; и бысть мятежъ великъ в земли и грабѣжъ отъ нихъ”¹⁰. Однак вороття до старого вже не могло бути. Данило Романович придушив боярську фронду, а влітку 1245 р. у великій битві під Ярославом здолав угорське військо, що привів боярський попихач Ростислав чернігівський¹¹. Так було відновлене Галицько-Волинське велике князівство.

Владнавши стосунки з Батием і не впустивши до князівства татарських баскаків, Данило Романович докладає величезних зусиль для об’єднання південноруських земель і збиття коаліції

⁹ Там само, с. 99.

¹⁰ Там само, с. 103.

¹¹ Там само, с. 106-108.

князів з метою скинення татарського ярма. Він шукає союзників на Русі та за її межами, однак не має в тому успіху. Гадаю, в основному цим можна пояснити прийняття Данилом королівського вінця від легата папи Інокентія IV в Дорогичині восени 1253 р.¹² Проте папа так і не надав обіцяної ним допомоги князеві. Данило власними силами воює з татарським військом Куремси і не раз перемагає його.

Великий князь галицько-волинський по відновленні батьківського князівства активізував свою зовнішню політику. Якщо раніше вона обмежувалася стосунками з Польщею, Угорщиною і Литвою, то з початком 1250-х років Данило втручається до великої європейської політики. У 1252 р. на заклик угорського короля Бели IV він бере участь у змаганнях за австрійську спадщину. Того ж року князь одружує свого сина Романа з небогою загиблого австрійського герцога Фрідріха Бабенсберга Гертрудою. Так Роман став герцогом Австрії. Але ненадовго. Він зазнав поразки у боротьбі з іншим претендентом на спадщину Бабенсберга, чеським королевичем Оттокар-Пшемислом. Бела IV зрадив Романа і не допоміг йому¹³.

Попри невдачу в оволодінні австрійською короною, ця акція Данила Романовича малює його політиком великої уяви і великого масштабу. Не виключено, що він задумував об'єднати Галицько-Волинське князівство з Австрійським герцогством в одну з найбільших держав середньовічного світу. Попри невірність угорського короля існувала й об'єктивна причина цієї невдачі: Галицько-Волинське князівство не мало спільного кордону з Австрією, а це позбавляло Данила можливості дійово підтримати сина, коли тому довелося відбиватися від чеського королевича.

У всі часи зовнішня політика проводилася з опорою на військову потугу, а вдалі воєнні операції забезпечували успіх мирних переговорів. Данило добре це розумів, що впливає з його діяльності як реформатора війська і полководця. Він створив професійну піхоту, яку літописець називає "пешцями". Вона складалася в основному з "мужів градських", була важко-

¹² Там само, с. 116.

¹³ Там само, с. 114-115, 119-120.

озброєною і забезпечила князеві перемоги в усіх виграних ним битвах, насамперед у битві під Ярославом 1245 р.¹⁴

Історики, що в своїх працях торкалися військової справи Галицько-Волинської Русі, одноголосно відзначали, що в основі війська Данила була зовсім не кінна дружина, а численна, добре озброєна і навчена, піхота. А. М. Кірпи́чников, чи не головний знавець давньоруської військової справи, наголошував на тому, що Галицько-Волинський літопис “підкреслює підвищення ролі піхоти, що бере участь у бою на рівних правах з кіннотою, а іноді й визначає результат битви. Показово, що активізація піхотинців відбулася в Галицько-Волинському князівстві приблизно на п’ятдесят років раніше того часу, коли їх брати по класу – піші ткачі, ковалі й шкіряники бельгійських міст і селяни швейцарських кантонів – уперше завдали нищівних поразок рицарській кінноті”¹⁵.

І кіннота й піхота Данила була озброєна за останнім словом європейського військового мистецтва. Кінні дружинники одягнені в панцирі (“доспех”), тоді як всюди на Русі головним захистом воїна вважалася кольчуга. Особливо велике значення у війську Данила мали арбалетники, яких теж не зустрічалося більше на Русі. Вони завдавали великих втрат ворожому війську, оскільки їхні короткі залізні стріли за кілька десятків метрів пробивали щити й панцирі. Кіннота була захищена шкіряними латами – і вершники і коні¹⁶. З таким добрим військом Данило Романович здобув свої головні перемоги, насамперед у битвах з угорським і польським військами.

В одній з найбільших у XIII ст. битві з угорським військом, польськими і боярськими загонами, що планували посадити на галицький престол чернігівського княжича Ростислава, Данило показав себе обдарованим полководцем і хоробрим воїном. Він свідомо послабив центр, заманив ворогів у мішок і зав’язав його, а потім вдарив по головній силі ворога – рицарському полку угорського воєводи Фільнія¹⁷. Остаточна перемога забезпечила не лише державну незалежність Галицько-Волинського князів-

¹⁴ Там само, с. 107-108.

¹⁵ Кирпичников А. Н. *Военное дело на Руси в XIII–XV вв.* Ленинград 1976, с. 7.

¹⁶ *Галицько-Волинський літопис...*, с. 112.

¹⁷ Там само, с. 108.

ства, а й торжество князя над супротивними боярами, ватажки яких були страчені на горло. Для 1245–1264 рр. історики мають всі підстави говорити про державу Данила Романовича.

Військо Данила було добре споряджене облоговими і металевими машинами: катапультами, балістами, таранами, облоговими вежами тощо. Завдяки цьому йому щастило здобувати штурмом добре укріплені фортеці. Так, навесні 1238 р. князь швидко заволодів сильно фортифікованим Дорогичином, у якому засів загін добжинських рицарів. А 1243 р., коли поляки напали на Волинь, “Данииль князь со Василкомъ братомъ совокупиша силу свою, [и] повелѣста престоити праща, иные сосуды на взятие града, и пойдоста на градъ Люблинь; единого дне быста подъ градомъ Холмомъ, со всѣми вои [и]пращами. Мечущимъ же пращамъ и стреламъ яко же дождю идуца на градъ ихъ, и увидѣвши ляхове, яко крепчии брань руская належить, начаша просити милости получитьи”¹⁸.

Каменеметальну артилерію використовували не лише для штурму, а й для облоги міст. 1259 р. велике татарське військо на чолі з Бурундаєм підійшло до Холма, збудованого й укріпленого Данилом Романовичем наприкінці 30-х років. “И городъ же затворенъ бысть, ... и не успѣше в него ничто же, – з гордістю нотує галицький книжник, – бяху бо въ немъ бояри добрии и люди добрии, и утвержение города крѣпко пороки и самострѣлы”¹⁹.

Кінець життя Данила Романовича був сумним. 1258 р. йому довелося підкоритися татарському воєводі Бурундаю, що мав набагато сильніше й численніше військо, ніж галицько-волинське. А далі – зруйнувати укріплення своїх міст і фортець, позбавивши їх захисту. Останні роки життя князь хворів, послабшав зір. Помер він 1264 р. у своєму улюбленому місті Холмі. Волинський книжник відгукнувся на кончину Данила коротким і схвильованим панегіриком-похвалою, в якому звеличував його за хоробрість, мудрість, доброту, ніжну любов до брата Василька (що в суворі феодальні часи траплялося рідко): “Съй же король Данило князь добрый и хоробрый и мудрый,

¹⁸ Там само, с. 105.

¹⁹ Там само, с. 124.

създа города многы, и церкви постави, и украси я различными красотами; бяше бо братолюбиемъ светяся съ братомъ своимъ Василкомъ; съ Данило бяше вторый по Соломонѣ”²⁰.

По смерті Данила Галицько-Волинське князівство розпалося. Більшу частину земель взяли собі його сини Лев, Шварно і Мстислав. Василько обмежився невеликою частиною Волині із стольним градом Володимиром. Він не зміг (чи не схотів, хто знає) очолити Галицько-Волинське велике князівство. Аж до кінця століття не було згоди між Романовичами. Лише у XIV ст. Галицько-Волинське князівство часами бувало об’єднаним, та йому було далеко до сильної держави Данила.

Історики різних шкіл і напрямків звичайно високо оцінювали історичну постать Данила Романовича, його державну, дипломатичну і воєнну діяльність, внесок до загальноруської та європейської історії. Його величезною заслугою була невтомна і послідовна боротьба за згуртування давньоруських земель для відсічі іноземним поневолювачам. Данило продемонстрував усьому світові можливість успішної боротьби з монголо-татарськими загарбниками, не раз громивши орду татарського полководця Куремси. І не вина, а біда князя полягала в тому, що тоді не склалося необхідних умов для скинення ворожого ярма.

²⁰ Там само, с. 128.